

ID-ENTITET BEOGRADA

Slobodan – Giša BOGUNOVIĆ
Akademija arhitekture Srbije

Umetanje diviza u reč „identitet”, te pokušaj uvođenja i eksplikacije novostvorenog pojma, u najkraćem određuje pravac rada. Analiza sklonosti ka personifikovanju grada isprva dovodi do zaključka o identitetu kao jednom od brojnih, u grad transferisanih, pojmova čovekove vlastitosti. Kao njihov primalac i nosilac, grad ima „identitet”, „duh”, „memoriju”, a često izrasta i u „ličnost”, u kojoj se onda mogu razaznati njene instance. Po analogiji s klasičnim egom, kao i jastvom dubinske psihologije, gradsko Ja se sagledava kao racionalna osa ravnoteže, jedinstva i organizacije, ali i kao aktivirajući činilac oblikovanja gradskog identiteta. Mehanizam nošen energijom nagona i principom zadovoljstva, nalik psihološkom idu, deluje njemu nasuprot, opirući se ustrojstvu i planovima urbanog sistema. Tvorac je entiteta koji nema organizaciju, ne poznaje „vrednovanja, ni dobro, ni zlo, ni moral”. „Id-entitet”, kao opreka i naličje identiteta, javlja se u brojnosti svojih emanacija: samovlasnoj gradnji, arhitekturi bez arhitekata i urbanizmu bez urbanista, gradskim područjima alijenacije, neprobirljivom rušenju, primerima zaposedanja, potiranja javnog interesa... Rad se nastavlja navođenjem primera ospoljenog id-entiteta i „id-iomatskih” građevina Beograda (poput otuđenih aglomeracija industrijskog modernizma, građevina pogaženih urbanističkih standarda, egzemplarnog ugrožavanja bonum commune u renovacijama gradskih parkova, Mosta na Adi i dr.). Zaključuje se da je, umesto razvojnom svrhom, današnji izgled Beograda, u mnogome determinisan prostim kauzalitetom, u koji se upliće nužda podmirenja nižih potreba, samovlasno preinačavanje i ništenje planiranog, usvajanje drugačijih, često protivrečnih i kratkoročnih ciljeva, što vrhuni legalizovanjem brojnih neformalnih tvorevina koje grad potom prikriva lažnim očinstvom. Prenosnice vlastitosti se Beogradu otuda više ne daruju bona fide, on je sve manje predmet personalizacije i personifikacije, empatije, sve ređe Ti ili Ja, sve češće To (id): grad ugroženog identiteta i ojačanog id-entiteta.

Ključne reči: id-entitet, grad, Beograd, identitet, id, ličnost grada, gradsko Ja

Uvodno pitanje

*M*ŠTA OSIM BEOGRADA NIJE BEOGRAD, Beograd je ono što je Beograd a ne nešto drugo, a grad tačno istih svojstava kao Beograd, morao bi biti Beograd. Ovo je logički tačno, ali je i *trivia* koja ukazuje na očiglednost jednakosti sa sobom, jednakosti predmeta istih svojstava, stoga i prostu relaciju ekvivalencije. Logički *principium identitatis* je tek početak i uslov svakog govora o identitetu, ali valja tim putem dalje, tamo gde se predmet stavlja među žive stvari. Takav, on namah pokazuje lični identitet – stoji u prostoru, preživljava u vremenu, jedinstven i različit od svega drugog. Kao ono što se, nezavisno od svakolikih izobražavanja, održava u postojanosti, kao nepromenljivo u plimama promenljivog, posebno, celovito, određeno; a opaža u neprekidnosti svoga prostornog i vremenskog trajanja. No, može li se nešto tako idealno uopšte provući kroz tesnace stvarnosti, pojaviti u gradu koji je kroz istoriju nicao iz vlastitog nestanka (V. Popa), a danas biva zahvaćen i nezadrživim spoljašnjim narastanjem, uništavanjem i nestankom njegovih teško stečenih identitetskih mesta, unutrašnjim bujanjem u pritanju novih stanovnika, divljom gradnjom, depersonalizovanom arhitekturom, samovlasnim rešenjima?

Ali počnimo od samog odnosa čoveka prema gradu, jer je i sam identitet ono što im je zajedničko, ili je tek psihomotorna translacija jedne čovekove dragocenosti u grad, koga potom lakše razume pomoću samoga sebe?

”Očovečavanje” grada

Osim tamo gde se pojavljuje kao literarni i pesnički topos, prenos koji čini da grad odzvoni ljudskim osobinama nikada se ne sprovodi u celosti, tim tragom se uglavnom ide samo donekle. Ovo otuda što je proces personalizacije i personifikacije neosvešćen i emocionalan, i sama personifikacija je među stilskim figurama emocionalna figura, pa kada „gradsko” postane odviše ljudsko, govor se netom osvesti i ustukne, a transfer obustavi. A možda bi upravo obrnuto bilo korisno – dovesti svu čovekolikost grada i sklonost ka njegovom psihologizovanju do čistine na kojoj bi se i fenomen njegovog identiteta pojavio jasniji. Proces, dakle, počinje, ali se obično i završava, u prostoru jezičkih figura: grad je *organizam*, *bíće*, ima *lice* i *tkivo*, glavna ulica je *arterija*, splet ulica *krvotok*, a centar je *srce* grada. Beograd, primera radi, ima svoje *bilo*, takođe i *hrbat*, i *kičmu*, poput beogradske *via cardo* – Knez Mihailove. Grad takođe ima *jezgro*, kao orah, no nikada ljusku i spoljašnju koru. Noću *spava* i svako jutro se iznova *budi*. Ima *život*, *telo*, svoje *rak rane*, stoga i *smrt* (svoje odumiranje). Posebno mu pristaju najozbiljnije „očovečene prenosnice” (Bogdanović 2008, 17–78, 109), poput *ličnosti* i *samosvesti*. Grad, razume se, takođe ima ili nema *karakter*, poseduje *energiju* i *memoriju* (Radović 2009, 4), njegovi ambijenti imaju ili nemaju *dušu*, *duh* nekog mesta je prisutan ili izgubljen, to je grad sa

A pri svemu, premda se pomenuto toliko uobičajilo, izostaje važno pitanje. Ako u grad tako štedro unosimo pozajmljenice fizičke i psihičke vlastitosti, zašto to ne činimo i kada na red dođu ostala, pa i ona mračnija, carstva duševnog aparata naše ličnosti?

Načini odnošenja

Različiti stepeni transfera, identifikacije, prisvojenja ili otuđenja profilišu odnošajno polje ljudi i grada. Dve najosnovnije relacije se mogu opisati pomoću promenljivih vrsta reči i amblematski sažeti u pokazni-nelični i prisvojni-lični odnos. Grad može biti s one strane subjekta, otuđeno i nedosegnuto *to – taj* grad, ali i ono neposredno, blisko i najbliže, *moj* grad. Javlja se i kao *ti*, biće koje oslovljavam, posmatram izbliza, ali se s njim ne poistovećujem. Premda se moj glas odavno gubi u njegovim prostranstvima, premda toliko narastao u složenosti da i svojim stanovnicima izgleda tajanstveno i divlje, grad kao *ti* je prislan. To je biće s pogledom strelca, „pravim i nemim”, kako je pevao Crnjanski, ali ne i prosta i otuđena naspramnost. On je nemi sabesednik, uzglavlje, krilo i uteha... No prisnost teži i dalje: za junaka Supoovog romana, koji po mračnim ulicama Pariza uhodi ljubljenu Žoržet, grad se, uzdignut u izmaglici, okreće kao Zemlja oko svoje ose, ženstveniji nego ikad: Žoržet je postala grad, a grad *ona* (Solnit 2010, 208).

Pokazni odnos – grad kao id

Prečesto je grad samo *to* ili *ono*, od mene nezavisna naspramnost mimo svake bliskosti i uosećavanja, stvar, *ens reale*. U gradu se malo šta odvija zbog mene i zahvaljujući meni: on nije *po meni*, već *po sebi*. Kao nemi otpev drugosti, *to* čuti. Ne dotiču me njegovi procesi, dobra, tradicija, norme, istorija, budućnost, mnogo šta u njemu je van moje volje, odgovornosti, ljubavi, verovatno i razumevanja. Suštinska nepripadnost me oslobađa moralnih i estetskih skrupula te ponešto i prisvajam – najpre svačije kao moje lično. U dobro iz kojeg se ne isključuju svi ostali, jer je zajedničko i javno, usuđujem se da uključim ili u njemu prepoznam samo sebe. Ja sam puki korisnik grada, potrošač javnih usluga, branitelj privatnog a ne javnog interesa, a ipak bih se uvredio da kažu da nisam građanin.

Pokazni odnos je štetan i neprijateljski, upravo onoliko koliko to može biti volontarizam divljeg graditelja i huligana, instrumentalizam tajkuna i antigrđanina. Za sve koji se prvi put ka njegovom centru penju Balkanskom ili Nemanjinom s nepoverljivim izrazom došljaka, Beograd je nedokučena antifonija, jednako i za sve neprilagođene, neprigrljene i neodomaćene, kojima je kuća drugde. Za sve koji ga koriste da bi se njime okoristili, od bespravnog nadzidatelja vlastitog stana u mansardi do „novog developera”, menadžera ili modernog gradskog upravljača – on je dobro ili loše ulučena *prilika*. Grad | 13

je nelična zamenica, bezlično i nelično *to, ono*, tuđin i stranština, latinsko *id*: neodređeno „nešto”, odrično „ništa”, opšte, a u biti takođe neodređeno „svašta”.

Prisvojan odnos – grad kao ego

No Beograd, primera radi, može biti deo moga Ja, uprkos svemu što me u njemu od njega odvraća – *moj grad*. Emocionalno prisvojen, *moj grad* je vlasništvo kome ne treba katastarsko pečatanje, niti dokaz o prebivalištu i poreklu. I bez dokaza, u njemu sam „kod kuće”, stanujem, u Hajdegerovom značenju reči, ne prebivam. Od njega se ne otuđujem a da sebi ne naudim, kada iz *mog* grada odem, nešto se otkida, opraštam se od njega kao od dela sebe. Ma koliko ogroman, zapleten i dugovečan, *moj grad* je smanjen na moju sitnu, jednostavnu i kratkoveku meru, Ja ga je unelo u sebe, onako kao što se jedno Ja poistovećuje s drugim Ja (Frojd 1979, 152).

Dakle *moj grad*, za grupu, zajednicu koja to jednako doživljava, i *naš*. Između dva Platonova *simbolona*, dve čežnje ka sjedinjenju, između grada i čoveka ne stoji zev. Poput arhetipskog *civisa* – branitelja utvrđenja, što više gradu pripadam, to jače štitim ono što je u njemu svačije, zato što je moje. Samo u takvoj sraslosti gradska kultura nalazi svoj visoki izraz. Njen nosilac je osvešćeni građanin, ne puki stanovnik, već sopstvenik grada s vrhovnim pravom na takvu svojinu koja je ništa do prošireni prostor ličnosti, kadre i voljne da ga brani od prostote, pogrešnih odluka, nasilja, ružnoće, pogani i neuređenosti, ali i da doprinese boljitku, lepoti, izrastanju grada. Grad je pounutarnjen dotle da potpada u domen vlastite krivice, vlastitog stida, ali i vlastitog zadovoljstva i ponosa. Tvorevina je vlastite intimnosti, sazdan od cigala koliko i od primisli, sećanja, asocijacija, želja, pa je u njemu „svaki dragi spomen od stene teži” (Bodler 1975, 90). Građanin je agens u empatičkom, moralnom i estetskom odnosu sa gradom, izvor samonikle delatnosti i delotvornosti.... Gradu nije potreban bolji zaštitnik od građanina, niti građaninu bolji od grada: sadejstvujući, stvaraju se jedan i drugi.

Ličnosti čoveka i grada

Poistovećenost s gradom je najodgovornija za „očovečene prenosnice”, drugim rečima, samo prisvojen i ličan, grad može imati ono što imam sam: dušu, identitet i karakter. Ono što su moje najveće dragocenosti, bez čega i ne mogu biti što jesam, ono jedinstveno u meni, rad sam da prenesem u grad i s njim podelim kao zajedničku imovinu. Tako ću ga razumeti, ili barem koliko sebe.

Objašnjavajući urbanu situaciju iz sedamdesetih godina prošlog veka, „odsustvom karaktera” i gubitkom „duha mesta”, pri čemu je ljudska identifikacija s takvim okruženjem otežana i čak nemoguća, Norberg Šulc je u svom, danas već klasičnom navodu, zapisao: „*Identitet čoveka*, prema tome, zahteva *identitet mesta*. Identitet mesta ne

obitava samo u apstraktnoj prostornoj strukturi koja čoveku omogućuje orijentaciju u prostoru, već prvenstveno u specifičnom i konkretnom *karakteru*” (Norberg Šulc 2009, 563) (podvukao S.G.B.). Pojmovi s najčvršćim uporištem značenja u psihologiji kreću se u otvorenoj transmisiji i transpoziciji, od čoveka ka gradu, kako bi se rastumačio i razumeo gradski entitet. Okruženje poseduje ono što imam i sam, a kada to nema ili izgubi, s njim se ne mogu identifikovati. Mesto gubi svoj *genius loci*, upravo onako kao što bi ja sam, izgubivši karakter i identitet, izgubio sebe.

U čitavom spektru odnošenja gde je grad *to*, moje *ja* ili *ti*, *nešto* ili *svašta*, čak i *ona*, samo je korak do toga da zadobije i *ličnost*. Za sve ljudsko, naime, što se daruje gradu neophodan je primalac, koji se implicitno pretpostavlja. On, međutim, ne mora biti ni takav, u subjekt će nužno izrasti pošto, oduhovljen i očovečen, poklone primi. Tim pre što grad i čovek velikodušno dele brojna svoja druga blaga i crte, te se kod prvog jasnovido javlja što i kod drugog: razvoj, rast, red, pravac, ciljevi, organizovanost, planiranje, dinamičan i donekle integrisan sklop osobina i svojstava, racionalnost, uobličenosť, i mnogo šta još. Ali jednako i tome suprotno: nazadovanje, degeneracija, nered, besciljnost, neorganizovanost, stihijnost, dezintegrisanost, iracionalnost, neobuzdanost, razobličenosť...

To što je grad primalac i nosilac identiteta, karaktera i duha nije ipak dovoljno da se sasvim čvrsto i uverljivo prometne u *ličnost*. Uverenje da tako nešto postoji utvrđuje, naime, druga pretpostavka. Uprkos svim morfološkim, konfiguracijskim, arhitektonskim i drugim promenama kroz koje jedan istorijski grad u svome trajanju može proći, u rasponu od najmanjih preoblikovanja, do potpunog potiranja njegovog prethodnog stanja i izgleda, on nesumnjivo zadržava nešto dublje od imena i matematičko-geografskog položaja. Taj nematerijalni stožer postojanosti, očuvane jednakosti sa sobom, ta dubinska i osobna neponovljivost i zaokruženost iz jedinstvenog središta, koja se vidi i ne vidi, podrazumeva i ne podrazumeva, zapravo i nema bolje ime nego *ličnost grada*. Ako ne, kojim pojmom ili izrazom objasniti ono što je, primerice, nanovo okupljalo i dizalo Beograd na istom mestu, pod različitim imenima ali istom svrhom, koji je u sudaru civilizacija, udarima na njegovu fizičku celovitost, čak 37 puta rušen u poslednja dva milenijuma (Velmar-Janković 2011, 9)?

Gradotvorno Ja

Ličnost grada je, međutim, ona nevidljiva granica do koje se u naraciji najdalje stiže, ali koja se dalje nerado prelazi. A u njoj se veoma jasno razaznaju i njene instance. Suprotstavljene snage rušenja i razaranja, s jedne, i oporavljanja i stalnog kreiranja gradskog sveta, katkad i iz pepela, s druge, svakako zaslužuju imena. Do *gradskog Ja* se, recimo, nikada ne dospeva, premda je put do njega logično prav. Po uzoru na ego, kao i jastvo dubinske psihologije, to bi, uslovno govoreći, mogla biti ona pozitivna osa koja gradu obezbeđuje ravnotežu, jedinstvo i stabilnost, u cilju kome se teži, ali koji je retko dostižan (Hol i Lindzi 1983, 57,131). Pretpostavimo da su mu čvrsti temelji razum i

razboritost, apolonska težnja ka organizaciji i sintezi sadržaja, te da je ovaj dostupni i „ozareni” deo ličnosti vođen ekonomskim ciljem uspostavljanja harmonije među silama koje dejstvuju u njemu i na njega (Frojd 1979, 166–167; Ellenberger 1970, 516–517). Ja usklađuje, koordinira naloge spoljnog sveta, moralnih i društvenih instanci, kao i nagona, nalazeći srednji put razbora. Upravo onako kao što se, *per analogiam*, urbano planiranje pokušava probiti kroz zagušu impulsa koji se nadovezuju oblikujući ili rastvarajući grad, nalazeći najbolje puteve u rizomskom prepletu društveno-istorijskih okolnosti i odnosa, tehnologije, kulture, politike ili prirodnih činilaca, usklađujući suprotstavljene sile građenja i razgrađivanja, usmeravajući njegov razvoj i rast. Plan je determinanta, svojevrсни generator koji deluje iznutra ka spolja, zapisao je Korbizje, a „spoljašnjost rezultat jedne unutrašnjosti” (Le Corbusier 1986, 177). Za gradsko Ja bi se stoga moglo pretpostaviti da je osnova gradotvornosti, kao racionalni napor planiranja i organizacije, te kao konkretni, stvaralački ishod toga delovanja.

Psihološko Ja, budući da je izvršilac ličnosti, takođe se doživljava i kao aktivirajući unutrašnji činilac pri oblikovanju identiteta (Hol i Lindzi 1983, 107,110). Ovog puta u značenju različitosti, idiosinkrazije, individualiteta, osobenosti, unikatnosti. Paralela je stoga moguća i ovde: teleološka osnova gradotvornih napora ne iscrpljuje se u pukoj funkcionalnosti, održivosti, ekonomiji ili estetici izgrađenog, već takođe u njegovom uposebljavanju. Sav trud upravljača, arhitekata, planera i građana, u svom idealnom obliku i smeru jedinstvenosti građene sredine i nema smisla ukoliko sve sile usavršavanja ne pregnu da se u toj celishodnosti uspe. Dosezanje hipotetične posebnosti moguće je pritom samo iz težišta svesnog i racionalnog vodstva, ali, kako Ja teži osećanju kontinuiteta (Popović 1977, 125), uz uvažavanje veza između između onoga što je urbana sredina bila nekada, što je danas, kao i onoga što namerava biti sutra. Upravo kao što se psihološki identitet razumeva kao osećanje jedinstvenosti i zaokruženosti iz središta svesnog Ja, tako se i gradotvorno Ja, intencijom stalnog uposebljavanja i usavršavanja, može hipostazirati u kreatora „mesta”, identitetskih obeležja i repera grada, pa otuda posredno i samih pretpostavki identifikacije.

No, savremeni grad je sve manje „mesto” a sve više „radnja” (Norberg Šulc 2009, 560) koja traje da se nikad ne dovrši. Nemajući granice, on ljudima ne prestaje da donosi nove toware i prizore, a menja se brže no što se menjaju oni sami (Vidi: Pajk 2008). Njegovo unutrašnje i spoljašnje bujanje je kontinualni udar na stabilnost, jedinstvenost, homeostatičku zaokruženost „mesta” – za gradsko Ja, to je neprestano iskušenje diskontinuiteta i disocijacije, pri čemu upitanost o krajnjem ishodu takve „radnje” mahom izostaje.

Zatamnjena polja id-entiteta

16 | Uporedi li se realni izgled Beograda sa njegovom idealnom slikom iz brojnih planova generalne, kao i detaljnije urbanističke regulacije, dobija se prava predstava o

delovanju takvih, teško ukrotivih, disocijativnih sila. One katkad deluju i ranije, već u „mirnoj luci” planova koji bi trebalo da jedni iz drugih proishode, no prečesto jedan drugom protuslove. Podudaranje isprva planiranog idealiteta i docnije opredmećenog realiteta, naime, redak je ishod nalik srećnoj entelehiji; gradsko Ja, moglo bi se reći, tada ostvaruje deo svoga pozitivnog nauma; dok je sve ono što iz te podudarnosti odstupa, što se otrglo da preči ili strči, često skrnavi, odmaže i ruži, jeste entitet rođen stihijno, u kolopletu brojnih pobuda, interesa, slučajnosti, korupcije, nevolje, strasti, neretko i nasilja. Ta odmetnuta područja nekontrolisane urbanizacije koja se Beogradom šire tro-dimenzionalno od nadogradnji, preko bizarnih primera arhitekture patopolisa – zdanja čiji kvadrati zaposedaju parkove, trotoare ili delove zakonom štićenih gradskih šuma, do čitavih naselja poput Kaluđerice, Busija, delova Batajnice ili Padine, njegova su očitovana bruka i pokora, ali se potom legalno udevaju u grad postajući deo gradskog jastva koje ga s mukom i nevoljno prima u sebe pokušavajući da ga obavije racionalnošću svoje infrastrukture, humanih i kulturnih ciljeva. No njegova divlja fiziognomija, nesklad, protivpravna, neplanska i parazitska struktura, suštinska nelogičnost, stilska i druga nazadnost, uvek će svedočiti o bastardnom poreklu, ma koliko ga Ja prihvatilo pod okrilje, prikrivajući ga lažnim oćinstvom.

„Grad se ne može praviti po porudžbini”, zapisuje na jednom mestu B. Bogdanović, „već nastaje prema nekim složenim, zametnim, skrivenim i relativno slobodnim pravilima igre do kojih moderan urbanizam, obuzet manijom egzaktnog planiranja, još uvek ne može da prodre.” (Bogdanović 2008, 32). Mehanizam posve sličan psihološkom idu, mračnom i nedostupnom delu ličnosti – taj kotao uzavrelih impulsa (Frojd 1979, 164) – deluje i u gradu i svom bezobzirnošću iz njega probija, opirući se ustrojstvu i zakonitostima urbanog sistema. Predstavlja onaj neželjeni višak gradskog značenja, pretećeg, iznenađujućeg, nekontrolisanog i nepoznatog, koji se otima čovekovoju potrebi za familijarizacijom i psihološkim obrtanjem u *homey environment* (Vidi: Haapala 2011). Njegovo skriveno, podrivajuće i neočekivano delovanje je antinomno predviđaćkom karakteru svakog, otuda i urbanog planiranja, ono je *ignorabimus* ili *ono što nećemo znati* – dok se ne pojavi u stvarnosti. Tvorac je entiteta satkanog od pletiva koje se u grad teško upreda, koji s njim hoće, ali ga time ne učvršćuje već rašiva, s kojim je identifikacija nemoguća ili sasvim otežana. Kao sam id, nošen energijom nagona i principom zadovoljstva, takav entitet nema organizaciju, niti „poznaje vrednovanja, ni dobro, ni zlo, ni moral” (Frojd 1979, 164–165). *Id-entitet*, pojam se sam nameće, predstavlja opreku i naličje identiteta. Ako je reč o građevinama – identitetskim stožerima grada, tvorevine id-entiteta njihova su protivnost; ukoliko je neka od prvih dosegla do simbola, njen id-entitetski pandan je anti-simbol; jednako kao što su uzornim primerima urbanog dizajna suprotnost paradigme urbane razgradnje, a javnom interesu – samointeres. Id-entitet se, otuda, u stvarnosti javlja u brojnosti svojih emanacija: samovlasnoj gradnji (bespravnoj, neplanskoj, divljoj), arhitekturi bez arhitekata i urbanizmu bez urbanista, gradskim područjima alijenacije i depersonalizovane arhitekture, mirnodopskom zatiranju svedočan-

stava gradskog trajanja u neprobirljivom rušenju, primerima zaposedanja, sknavljenja, potiranja javnog interesa i dobra... A niz je ovim tek započet, ali je za potrebe ovog rada verovatno dovoljan.

Ospoljeni id-entiteti Beograda

Za razliku od tvorevina gradskog Ja, koje nastaju iz procesa ideiranja, oduhovljavanja, uobličavanja, uspinjanja i uposebljavanja, planskih, simboličkih, etičkih, estetičkih, organizacionih delatnosti, a zapravo – viših potreba, id-entitet je uglavnom determinisan nižim. On, štaviše, u mnogome zavisi od ekonomije nižih potreba, ali tako da raste u snazi i pojavi što su više potrebe utišanije a niže glasnije, što je neznatnije uplitanje viših a zadovoljenje nižih neposrednije. Imati krov nad glavom je čovekovo osnovno pravo izvedeno iz preke potrebe za sigurnošću predvidljivog i strukturisanog sveta. Za legalnog koliko i bespravnog graditelja važi isto, ali naselja ovog drugog grad uvode u začarani krug nemoći njihovog integrisanja i emulacije, te sve lošijeg opsluživanja sve većeg broja stanovnika. Naime, potreba koju bespravni graditelj neposredno podmiruje dovodi u pitanje čak i samu funkcionalnost grada. Ova je opasnost u Srbiji srazmerna obimu takve gradnje, koju, po procenama UNECE (United Nations Economic Commission for Europe), početkom trećeg milenijuma, čini čak do milion nelegalno izgrađenih stanova i kuća, čija je vrednost 2011. utvrđena da iznosi deset milijardi evra. O stepenu ugroženosti Beograda neformalnom gradnjom za sada nema preciznih podataka, ali je izvesno da ga migracioni priliv čini sve većim: za proteklih devet godina stanovništvo prestonice biva uvećano četiri procenta ili 63.000 stanovnika (Vidi: Ekoplan 2011; Ferencak 2006, 14n9).

U jednom drugom vremenu, čitavoj generaciji žitelja nekadašnje Jugoslavije potreba za stanovima podmirivana je, istina zakonito i planski, ali takođe nesvakidašnje neposredno i brzo, parijskom snagom i istrajnošću društva, u obećanju socijalističkog blagostanja. Preovlađujući ishod bile su, suprotno očekivanjima, obezličene aglomeracije industrijskog modernizma, gde se rodna suština novih stanovnika gubila pre nego potvrđivala. Iz ekonomije nižih potreba isprva je stvaran i Novi Beograd, te je umesto izgrađenog identiteta objedinjene gradske sredine, koju kreiraju prostorni odnosi i mesta privlačenja, stvorena id-entitetska megastruktura linearne i zonirane slike, oskudna javnim prostorima a bogata međusobno zamenjivim mestima teško raspoznatljivih građevina zbunjujuće numeracije (Bogunović 2005a, 302–303). Tek godinama kasnije, prodiranjem individualnog u kolektivno, uvođenjem čestica funkcionalnog i estetskog diverziteta, pojedinačnih idiosinkratičnih građevina i novih sadržaja, dominantni prostorni obrazac Novog Beograda biće donekle izmenjen.

To, i pored svega, nije mogao biti dovoljan lek za sve beogradske prostore obezličena i postvarenja, pokazna mesta gde caruje nedohvatljivo i neuobličeno *to*. Nove forme id-entiteta, takođe mimo očekivanja, nastajale su iz sve većeg uticaja privatnog vlasništva na

ekonomiju grada. I samo višeznačno „mesto” vremenom biva svučeno na smisaonu ravan „lokacije” ili „parcele”, a ova na mogućnost zarade novog „divelopera”. Uporedo, stari „profesionalizam birokratije”, a s njime i tradicionalno planiranje, uzmiče pred „novim menadžerizmom” u kojem prednjače biznis, korporacijske vrednosti, tehničko-ekonomske procedure i kriterijumi (Vujošević i Petovar 2006, 373). Uvažavanje osobenosti mesta, građevina i područja, kvaliteta urbanog okruženja, istorije, karaktera lokalne zajednice, za proizvođača prostora, ali ništa manje i za novog gradskog upravljača, opstaje samo u meri u kojoj se to podudara sa interesom investicija i probleskom zarade (Lazarević-Bajec i Maruna 2009, 108). Nalazeći u njemu najefikasniji put do zadovoljenja, sve više izmičući kontroli gradskog Ja, id se prerušio u novac.¹

U atmosferi kršenja urbanističke regulative, korupcije, apatije ili čak odobravanja stručne i šire javnosti, u Beogradu su slobodno nikle tvorevine nove „id-omatike”: palate pogaženih urbanističkih standarda poput TV Pink, „Intelios” u Mileševskoj ulici ili TC „Ušće”. Izigravanje ili preučešavanje osnovnih urbanističkih i konzervatorskih uslova po nalogima moćnog naručioca, ali i popuštanje pred zahtevima naivnog estetizma do tačke odricanja stručnjaka od vlastitih kompetencija – rađa i „turbo” arhitekturu (Bogunović 2006; Bogunović 2005b, 1443–1446). Nemoćne da održe korak s procesima modernizacije, srušene su i brojne građevine Beograda 19. pa i 20. veka, mnoge ne zbog građevinske i kulturne, već ekonomske zaostalosti. Kako grad nije zbirka starina gdegod je to bilo nužno, ali ishod procesa obeleženog progonom siromaštva i useljavanjem bogatstva, potvrdio je stanje u kome su vrednosti menjane za nevrednosti. Istina, neke od srušenih građevina neko vreme su društveno branjene vrednosnim bedemom kao spomenička baština, ali vazda manjkom novca koji je nužno uzmičao pred njegovim viškom. Niže vrednosti rušile su zaštitu koju su u nekom trenutku uspostavile više, te je mizanscen istorije i identiteta zamenilo pozorje tržišne održivosti, obrtnih finansijskih igara i merkantilnih poduzeća. Posledično, čitave gradske oblasti i ulice poput Čubure ili nedavno Bulevara kralja Aleksandra, praznjene su od istorijske i kulturne složenosti, ambijentalnih vrednosti i ekološkog kontinuiteta, ostajući bez rodoslova, humanog i estetskog lica (Bogunović 2010b; 2010a).

1 Samo po sebi se razume da je gradskom idu najudobnije u najvećoj mogućoj oslobođenosti od uslovljavanja gradskog ega. No, proširivanje gradskog građevinskog zemljišta na neizgrađena, dojučerašnja „zelena polja” (*greenfield*) je područje gde se i samo jastvo, u obećanju nesputanog delovanja u području vankontekstualnosti, oseća slobodno. Na čistinama poput novobeogradskih, oprobava se tvoračka sloboda modernističke neistoričnosti, razbaštinjenosti, desamentizacije i vanvremenosti. *Greenfield* bi se stoga mogao nazvati gotovo idealnim stanjem usaglašenosti interesa gradskog ida i ega. Nasuprot *greenfieldu*, polju vedre ideacije, pozitivnih očekivanja i slobodne razvojnosti, stoji *brownfield* – zasenčeni prostor grada, mračan u svojoj zapuštenosti, ali premrežen ograničavajućim nalogima kontekstualnog usklađivanja, zapleteniji i zakučastiji, ali gradski reverberantniji, neretko i isplativiji. Id-entitetska mesta *brownfielda* su izazov, iskušenje, no i prilika za najveću afirmaciju gradskog Ja.

Pokazalo se da se procesi id-entitetskih aberacija posebno obrušavaju na osnovni uslov i uporište identifikacije – postojanost mesta ili *stabilitas loci*. Već nekoliko izmenjenih mesta može značiti izgubljen, koliko i iznova rođen grad, a velika preoblikovanja urbane sredine izvesno su pretnje poistovećivanju građanina sa mestom. Institucije koje stoje na braniku gradskog identiteta, međutim, nikada nisu bile dovoljno društveno podržane i osnažene da i same ne budu zahvaćene vrtlogom gradskog ida. Vredni arhitektonski, ambijentalni i urbanistički sačiniooci „postojanosti mesta”, naime, dobijaju u Srbiji institucionalnu potporu neobično kasno, tek po završetku Drugog svetskog rata, usvajanjem opštih zakonskih normi i akata, te osnivanjem zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture (Krstić 2006, 98–99). Napadi na baštinu time ne jenjavaju. Kada se, naime, jedan katalog iz 1966 (Gordić 1966), sa spiskom vrednih građevina Beograda, koje po vremenu nastanka pripadaju „dugom” 19. veku, uporedi sa današnjom evidencijom kulturnih dobara, uočljivo je da je tokom manje od pola veka nestalo čitavo manje naselje potencijalnih spomenika kulture.² Među njima i one građevine koje su se, branjene zakonom, a na posletku samo papirnatom i nejakom legislativom, domogle čak i trećeg milenijuma. Nimalo iznenađujuće, jer, primera radi, prosečno vreme od nastanka jednog spomenika kulture s beogradskog Vračara do trenutka njegovog stavljanja pod zaštitu iznosi bezmalo 75 godina (ZZS).³ Drugim rečima, u otegnutom međuvremenu delovanja gradskog ida, mnoge spomeničke vrednote teško su postajale nosioci gradskog identiteta. Mimo pravovremene validacije i brige, id-entitetski preobražene, urušene su ili preinačene nekada i dotle da ih službe više nisu mogle, a možda ni htele prepoznati.

U istom društvenom i političkom miljeu, partikularni, partokratski, kao i ekonomski samointeres moćnih društvenih grupa, ugrožava i sam koncept zajedničkog dobra. Budući da je i samo značenje koncepta difuzno, samointeres se iza njega mimikrijski vešto skriva. Najčešće pukim potkupljivanjem ili mehanizmom uzvratnih ustupaka i poklona, u koruptivnu i monopolsku mrežu prurušenog ida bivaju ulovljene državne službe svih nivoa, urbanistički, građevinski i sudski činovnici. Nebranjenoj javnoj površini, dojučerašnjem državnom ili društvenom zemljištu, volšebno se dodeljuje nova „namenata” uprkos otporu građana, njegovih korisnika, jedinih pravih vlasnika i branitelja. Već u oblasti ozakonjene terminologije planskih dokumenata, kvazistručnim svodenjem trodimenzionalnih objekata pejzažne arhitekture na dvodimenzionalne „zelene površine”, otvara se mogućnost njihove lakše anulacije u stvarnosti, budućeg pretvaranja u gradske praznine, zapravo neizgrađene prostore otvorene gradnji (Ćerimović 2010, 555, 556, 563). Pseudopreduzetništvo osokoljeno pseudourbanizmom, s više ili manje uspe-

2 Poput kuća u Jevremovoj ulici 22, Skender Begovoj 4, Pariskoj 5, Stjepana Radića 4, Gavrila Principa 8, Zmaj Jovinoj 35, Rige od Fere 17, Kosovskoj 30, Crnogorskoj 6, Visokog Stevana 21, Deligradskoj 7, Obilićevom vencu 15, Jelene Četković 9, Deligradskoj 11, Kursulinoj 35 (prepravljena), Jelene Četković 4, Đure Daničića 13, Hilendarskoj 15a, Kneza Miloša 75, Kosovskoj 15, Kneza Miloša 87, i drugih.

20 | 3 Izuzimajući pritom Arheološko nalazište antički Singidunum, koje je zaštićeno 1964. godine.

ha, pokušava da praznine „privede nameni” novog id-entiteta (“Peti park” na Zvezdari, park u Šekspirovoj, Dobrinovićevoj ulici na Banovom brdu i dr.), pri čemu u zaslepljenosti prepoznaje i istorijske prostore kao potencijalnu parcelu (npr. Akademski park na Studentskom trgu (Ćerimović 368)), a pojas gradske šume kao priliku za stanogradnju i proširenja izgrađenog (Zvezdarska šuma). Trodimenzionalni svet postaje dvodimenzionalan, racionalno se izvrgava u iracionalno, više potrebe u niže, a „prenamena” u sredstvo vulgarne preraspodele dobara da bi jednom zajedničko (dobro) postalo zauvek privatno. Sve veća prevlast izgrađene ili ispražnjene sredine nad prirodnom i parkovskom, vidljiva je u nedavnim obnovama Terazijskog i Manješkog, posebno Tašmajdanskog parka, ali i onog na Topličinom vencu, čime su njihove nasledene prostorno-ekološke vrednosti mahom svedene na dekorativne, ili čak uništene, a naglašena težnja uobličavanja po slici javnih prostora trgova.

Istupanje u ime prvorazrednog javnog interesa naročito prati izgradnju novoizgrađenog Mosta na Adi, ali krucijalno odlučivanje biva određeno simptomima „kretanja naravi” pre nego diskurzivnim promišljanjem i jasnim uvidom u dalekosežniji smisao, posledice i opštu korist od donetih odluka. Gromko obznanjivanje prednosti novog mosta (inženjersko-arhitektonsko rešenje, simbolični potencijal, nesumnjiva estetizantnost), ne prikriva protivsmislene izbore unajmanje neusklađene sa *bonum commune*: lokaciju koja je nalagala premošćavanje tri vodene površine (zimovnik, reka Sava, rukavac) umesto samo glavnog toka reke, probijanje magistrale (Unutrašnjeg magistralnog poluprstena) kroz stari deo Beograda, područja od izuzetnog kulturno-istorijskog značaja i prirodnu baštinu (Službeni glasnik 1987),⁴ izvesnost ogromnih ulaganja u budućnosti da bi most uopšte pokazao svoju već preplaćenu upotrebnu vrednost (izgradnja novih pristupnica, kao i tunela kroz Točidersko brdo), zaobilaznje postojećeg saobraćajnog rešenja (projekat Metro-mosta), i drugo (Vidi: Bogunović 2011, 29–32).⁵ Razmetno skup za vreme ozbiljne društvene i ekonomske krize, odmetnut od postojećih planova, zaštitarskih i ekoloških aksioma, kao rešenje *in potentio* s debelom kreditnom omčom, Most na Adi predstavlja entitet rođen u potpunosti zbuđenosti gradskog jastva.

Zaključak

Premda optočen satelitskim, a unižen divljim naseljima, pritisnut nagonskim rastom i prilivom, množeći u sebi dugovečne i nerešene probleme saobraćaja, kanalizacija, asfaltiranja, ekologije, i mnoge druge, Beograd je danas ipak vođen opšteprihvaćenom strategijskom i političkom uputnicom da predstavlja „motor razvoja Srbije”. Paradoksalno, njegov razvojni

4 Zbog posebnih prirodnih, estetskih, kulturnih i istorijskih vrednosti, prostorna kulturno-istorijska celina „Topčider” je kulturno dobro od izuzetnog značaja za Republiku Srbiju, dok je Ada Ciganlija područje prirodnih vrednosti u evidenciji Zavoda za zaštitu prirode Srbije.

5 Osim prilaznica već rešenih u tri nivoa, predviđaju se nove, kao i tunel koji će povezivati Topčider i Autokomandu.

put, umesto da je opredeljen čvrsto ocrtanim društvenim ciljem i promišljanom svrshodnošću (*causa finalis*), prepušten je pokretačkom uzroku (*causa efficiens*) i krajnje pojednostavljen u skladu s nalogima investicione i mehanicističke logike. Bez jasnih ciljeva, šireći se unutar i van sebe, sve veći grad stenje spasavajući sve manju Srbiju, koja se u njega pretače kao u nespojenom sudu. Zahvaćen simptomima Kolhasove Veličine (Kolhas, Mau i Oma 2009, 724–725), sa opštinama razvejanim po Šumadiji, Sremu i Banatu, sve teže zadobija i brani svoju posebnost. U neodmerenom narastanju ne jača i ne pronosi više potrebe, ne pritiču mu znanja i novi oblici duhovne energije, izostaju vedrina i perspektive doseljavanja. Obremenjen motivacijama iz pomanjkanja a ne razvoja, jer u njega dovodi iznudica, egzistencijalna nevolja, neznanje i nemanje, zato što se drugde ne može, biva sve dalji idealu oduhovljene urbane sredine višestrukih identiteta.

Teleološko ipak opstaje u planskim naporima gradskog Ja, u bavljenju svrhovitim i održivim razvojem, kvalitativnom izrastanju i pokušajima aktualizacije velikih mogućnosti Beograda, ali njegov stvarni izgled iz toga često ne proishodi. Umesto razvojnom svrhom, u mnogome je determinisan pukim kauzalitetom, u koji se upliće nužda podmirjenja nižih potreba, samovlasno preinačavanje i ništenje planiranog, usvajanje drugačijih, često protivrečnih i kratkoročnih ciljeva, što vrhuni legalizovanjem tvorevina brojnih hranitelja gradskog id-entiteta. U međuprostoru i međuvremenu delovanja gradskog ida, stvorene su građevine pa i čitava naselja nove „id-iomatike”. Samointeres moćnih društvenih grupa mimikrijski se skrio iza javnog interesa, a mnogo šta, uz hitro donošenje i preuđešavanje planova, pojednostavljeno je i prepušteno logici biznisa i ekonomskih vrednosti, mimo učešća i odobravanja građana. Apsolutni monopol na gradotvornost zimala je građena sredina, na štetu poštovanja prirodne sredine i njenog nasleđa, a izvorno novo isprednjačilo je i potisnulo oživljavanje, tanano inoviranje ili nadograđivanje starog. Veliki modernistički argumenti dobili su na važnosti, iako učinci progressa svud uokolo ne bacaju optimističke zrake. Značajni građevinski proboji, grandiozne sinteze tehnike, umetnosti i profita, postali su novi ideogrami političkih odmeravanja, ali i nabačene bankarske omče opšteg dužničkog igrokaza, pre nego apoteoze čovekovog blagostanja.

Sve manje predmet empatije, personifikacije, identifikacije, Beograd je sve ređe *ti*, tek nimalo *ja*, sve češće *to*. Vlastitost koja se gradu daruje, u njega prenosi – svest, duh, karakter; identitet čoveka koji zahteva identitet mesta, i dalje postoje, ali u gradu ugroženog identiteta i ojačanog id-entiteta.

Literatura:

Bodler, Š. 1975. *Cveće zla, pariski splin*, Beograd

Bogdanović, B. 2008. *Tri ratne knjige*. Novi Sad

22 Bogunović, S.G. 2005a. *Arhitektonska enciklopedija Beograda*. I. Beograd

- 2005b. *Arhitektonska enciklopedija Beograda*. III. Beograd
- 2006. „Građevinsko nasilje ili kako je pobeđen zdrav razum.” *Danas*, 26. jun
- 2010a. „Drveću postaje teško u Beogradu.” *Politika*, 1., 2. i 3. maj
- 2010b. „Čubura bez rodoslova.” *Politika*, 30. oktobar
- urednik. 2011. *Akademija arhitekture Srbije. Rad–Dela–Komentari*. Beograd
- Ćerimović, V.Lj. 2010. „Moći zakonodavne i kvazistručne terminologije.” *Izgradnja* 9–10
- Ekoplan. 2011. pristupljeno 30. decembra <http://www.ekoplan.gov.rs/srl/Vrednost-nelegalnih-objekata-procjenjena-na-10-milijardi-evra-1200-c31-content.htm>
- Ellenberger, H. F. 1970. *The Discovery of the Unconscious. The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. New York
- Ferenčak, M. 2006. „Regulisanje i unapređenje neformalnih naselja u Srbiji”, u: *Nacionalna konferencija o stanovanju „Ka novoj stambenoj politici u Srbiji”*, Beograd
- Frojd, S. 1979. „Autobiografija, Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu.” u: *Odabrana dela S. Frojda*, VIII, Novi Sad
- Gordić, G. 1966. *Arhitektonsko nasleđe grada Beograda I. Katalog arhitektonskih objekata na području Beograda 1690–1914*, Beograd
- Haapala, A. 2011. *The Urban Identity: The City as a Place to Dwell*. pristupljeno 30. decembra http://www.eki.ee/km/place/pdf/kp3_01_Haapala.pdf
- Hol, K.S., G. Lindzi 1983. *Teorije ličnosti*. Beograd
- Kolhas, R., B. Mau & Oma. 2009. „Bigness, ili o problemu veličine.” u: *Antologija teorija arhitekture XX veka*, ur. M.R. Perović, Beograd
- Krstić, B. 2006. *Zakonodavstvo arhitektonske baštine*. Beograd
- Lazarević-Bajec, N., M. Maruna, 2009. *Strateški urbani dizajn i kulturna raznovrsnost*. Beograd
- Le Corbusier. 1986. *Towards new Architecture*. New York
- Norberg Šulc, K. 2009. „Genius loci.” u: *Antologija teorija arhitekture XX veka*, ur. M.R. Perović, Beograd
- Pajk, Barton. 2008. „Grad u stalnim promenama.” u: *Polja* III/453, Novi Sad
- Popović, B. 1977. *Uvod u psihologiju morala*. Beograd
- Radović, R. 2009. „Velika ljudska tvorevina, čudo memorije, između snova i stvarnosti (...)” u: *Forma grada. Osnove, teorija i praksa*. Beograd
- Službeni glasnik. 1987. „Odluka o utvrđivanju nepokretnih kulturnih dobara od izuzetnog i od velikog značaja.” *Službeni glasnik SRS* 47
- Solnit, R. 2010. *Lutalaštvo: istorija hodanja*. Beograd
- Velmar-Janković, S. 2011. *Kapinja Balkana. Brzi vodič kroz prošlost Beograda*. Beograd
- Vujošević, M., K. Petovar, 2006. „Javni interes i strategije aktera u urbanističkom i prostornom planiranju.” *Sociologija* 48/4 (XLVIII)
- Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda. (ZZS). <http://www.belgradeheritage.com/zavod/vracar.html>

Abstract: The id-entity of Belgrade

Inserting division (*en dash*) in the word „identity” and an attempt to introduce and explain the newly established concept, briefly determine the direction of this work. Analysis of susceptibility to personification initially leads to the conclusion that identity stands as one of the many terms of man’s subjectivity transferred to the city. As their recipient and carrier, the city has the „identity”, the „spirit”, „memory”, and often grows into „personality”, in which can be recognized its instances. By analogy with the classic Ego, as well as the self of the analytic psychology, the „Ego of the city” is viewed as a rational axis of balance, unity and organization, but also as an activating factor in the formation of urban identity. The mechanism carried by the drive and the principle of pleasure, like the psychological Id, acts contrary, opposing the organization and planning of urban system. It is the creator of an entity that has no organization, no „evaluation, not knowing good or evil, neither morality.” As the opposite and the reverse side of identity, „id-entity” occurs in the number of its emanations: illegal construction, architecture without architects, urban planning without urban planners, areas of urban alienation, unselected demolition, examples of abolishing the public interest... Work continues by stating examples of id-entity and „id-iomatic” buildings of Belgrade (such as agglomerations of alienated industrial modernism, edifices erected ignoring the standards of urban planning, exemplary betraying of *bonum commune* in the renovation of city parks, Bridge at Ada, etc.). The conclusion is that, rather than by development purposes, the present appearance of Belgrade, is largely determined by simple causality, activated by the necessity of satisfying lower needs, arbitrary alteration and abandoning of concepts planned, the adoption of different, often contradictory and short-term goals, which all crowns with legalization of a number of informal structures that city then conceals by false paternity. Terms immanent to selfhood are thus no longer given to Belgrade *bona fide*, it is less and less subject to personalization and personification, empathy, less frequently is You or Me, increasingly it is It (Id) – the city of the affected identity and reinforced id-entity.

Keywords: Id-entity, city, Belgrade, identity, Id, personality of the city, Ego of the city